

Βασιλική Γεωργιάδου

ΑΣΤΙΚΕΣ - ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΕΣ
ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ-ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΕΣ
ΕΚΦΑΝΣΕΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΣΜΟΥ

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Στη σημερινή μου εισήγηση δεν έχω την πρόθεση να προβώ σε νομική ανάλυση των συνταγματικών κειμένων. Όχι μόνο διότι δεν είμαι νομικός, αλλά κυρίως διότι αντικείμενο της δικής μου ανακοίνωσης αποτελεί το περί συντάγματος αίτημα, έτσι όπως αυτό διαμορφώθηκε στη νεοσυγκροτούμενη ελληνική κοινωνία του 19ου αι. Θα έλεγα, μάλιστα, ότι προτίθεμαι να προσεγγίσω το θέμα μου ακόμη περισσότερο περιοριστικά, αναφερόμενη κατά κύριο λόγο στα συνταγματικά αιτήματα των παραδοσιακών-ηγετικών ομάδων της νεοελληνικής κοινωνίας της περιόδου της ίδρυσης και συγκρότησης της κρατικής της δομής, μιας περιόδου που ξεκινά με την Επανάσταση του 1821 και φθάνει έως τα τέλη της δεκαετίας του '50 του περασμένου αιώνα. Η ελλιπής αναφορά μου στα συγκεκριμένα συνταγματικά κείμενα θα πρέπει, λοιπόν, να ενταχθεί μέσα στο πλαίσιο αυτό.

Ερχόμενη στο κύριο μέρος της εισήγησής μου θα ήθελα καταρχήν να αναφερθώ στο εξής:

Αμέσως μετά τα πρώτα επαναστατικά γεγονότα του 1821

εκδηλώθηκε από τις προεστικές, κυρίως, ομάδες η έντονα διεκδικητική τάση για διοικητική και πολιτική αυτονομία κατά κοινότητες, περισσότερο όμως κατά ευρύτερες περιφέρειες¹.

Ο ελληνικός τοπικισμός υπήρξε προϊόν του διοικητικού τρόπου οργάνωσης των κατακτημένων Ελλήνων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά και προϊόν του δημοσιο-οικονομικού τρόπου οικονομικής απόσπασης, ο οποίος συνίστατο στη μετατροπή όλων σχεδόν των κοινωνικών περισσευμάτων σε φόρους και στην ιδιοποίησή τους από τους φορείς της τοπικής και κεντρικής διοίκησης προσοδικά, μέσω της άσκησης μιας διοικητικής-υπαλληλικής υπηρεσίας, όπως ακριβώς συνέβαινε στην οθωμανική κοινωνία. Αυτός, λοιπόν, ο ελληνικός τοπικισμός εμφάνισε μέσα στο υπό διαμόρφωση νεοελληνικό κοινωνικό σύστημα μια αδιάσπαστη συνέχεια².

Η τάση για διοικητική και πολιτική αυτονομία διευκολύνθηκε, βεβαίως, και από το γεγονός, ότι οι μη-προεστικές ομάδες των Ελλήνων ετεροχθόνων, παρόλο που ήταν εξαρχής της άφιξης και της πολιτικής δραστηριοποίησής τους στην Ελλάδα προσανατολισμένες στην κατεύθυνση της σύστασης κεντρικής και ενιαίας διοίκησης, δεν κατόρθωσαν να επιβάλλουν στο νεοϊδρυόμενο Κράτος τις αρχικές τους προτάσεις για εθνική διακυβέρνηση αντιπροσωπευτικού τύπου — γνωστές ως σχέδιο της Ζαράκοβας — που ήδη τον Ιούνιο του 1821 είχαν εκπονήσει³.

1. Βλ. Β. Φίλιας, «Παρεμβάσεις» στο - Η Επανάσταση του Εικοσιένα - Επιστημονικό Συμπόσιο, Αθήνα 1985, σελ. 221.

2. Βλ. Κ. Τσουκαλάς, *Κοινωνική Ανάπτυξη και Κράτος*, Αθήνα 1983, σελ. 288.

3. Βλ. D. Dakin, *Ο Αγώνας των Ελλήνων για την Ανεξαρτησία 1821-1833*, Αθήνα 1983 (Λονδίνο 1973), σελ. 97 και 112. Βλ. επίσης του ίδιου, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, Αθήνα 1984 (Λονδίνο 1972), σελ. 79. Βλ. επίσης Ν. Διαμαντούρος, «Προσπάθεια δημιουργίας δυτικού τύπου κράτους στην επανάσταση και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις» στο *Η Επανάσταση του Εικοσιένα - Επιστημονικό Συμπόσιο*, Αθήνα 1985, σελ. 154.

Στις προσπάθειες διοικητικο-πολιτικού συγκεντρωτισμού αντέδρασαν όλοι οι φορείς της τοπικής εξουσίας με τη σύγκλιση τριών περιφερειακών συνελεύσεων: αυτής των Καλτεζών στην Πελοπόννησο, του Μεσολογγίου και των Σαλώνων στη Στερεά Ελλάδα⁴. Από κάθε μια από αυτές προέκυψε τελικά ένα περιφερειακό - συλλογικό όργανο: η Πελοποννησιακή Γερουσία, ο Οργανισμός της Δυτικής Χέρσου Ελλάδας και η Νομική Διάταξη της Ανατολικής Ελλάδας, που αποτελούσαν ένα είδος τοπικών διοικήσεων των περιοχών στις οποίες ανήκαν. Τα τρία αυτά όργανα συγκροτήθηκαν μεν στη βάση κάποιων στοιχειωδών αρχών αντιπροσώπευσης, κατοχύρωσης ατομικών ελευθεριών και του δικαιώματος πολιτικής αυτοδιάθεσης του ελληνικού Έθνους, μακροπρόθεσμα δεν απέκλειαν, επίσης, το ενδεχόμενο σύστασης κεντρικής κυβέρνησης —υπό την προϋπόθεση ότι δε θα διαρρηγνύονταν οι τοπικοί συσχετισμοί—, το οργανωτικό τους πλαίσιο καθορίστηκε, όμως, αποφασιστικά από τα ολιγαρχικά στοιχεία του ελληνικού μοντέλου τοπικής οργάνωσης και διοίκησης: κατίσχυση των προυχόντων ως εκλεκτόρων και εκλεξιμών, ανύπαρκτη έως ασήμαντη αντιπροσωπευτική παρουσία των λαϊκών δυνάμεων στα όργανα, αντ' αυτού όμως θεσμική κατοχύρωση της διευθυντικής πολιτικής θέσης των ανώτερων στρατιωτικών παραγόντων των ατάκτων σε ένα διευρυμένο περιφερειακό πλαίσιο⁵.

Ο απελευθερωτικός πόλεμος του 1821 είχε εξάρει σημαντικά, ακριβώς μέσω της πολεμικής δραστηριοποίησης των λαϊκών

4. Βλ. του ιδίου, «Το ελληνικό Κράτος από το 1833 ως το 1862. Περίοδος Συνταγματικής Μοναρχίας» στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήνα 1977, τόμ. ΙΓ, σελ. 129. Επίσης Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Αθήνα 1934, τομ. 10, σελ. 237. Α. Σβάλος, Τα Ελληνικά Συντάγματα 1922-1952, Αθήνα 1972, σελ. 19.

5. Ι. Α. Πετρόπουλος, Πολιτική και συγκρότηση Κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο 1833-1843, Αθήνα 1985 (New Jersey 1968), τόμ. Α, σελ. 37/ Βλ. Β. Π. Παπαδάκης, «Πολιτικός και κοινωνικός βίος» στη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Αθήνα, 1934, τομ. 10, σελ. 851.

δυνάμεων, ένα στοιχείο συμμετοχής στο κοινοτικό σύστημα οργάνωσης, προϋπάρχον μεν, στην πραγματικότητα πάντως, εντελώς αδρανοποιημένο⁶. Οι περιφερειακές διοικήσεις εγκλώβησαν τη συμμετοχική τάση σε περιορισμένα γεωγραφικά αλλά και λειτουργικά (στρατιωτικά/πολεμικά) πλαίσια, εμποδίζοντας την εθνική της εξάπλωση, συγχρόνως δε συνέδραμαν αποφασιστικά στη θεσμική κατοχύρωση του ελληνικού τοπικισμού.

Η περίοδος που ακολουθεί ουσιαστικά από τα τέλη του έτους 1821 μέχρι την έλευση του κυβερνήτη Ι. Καποδίστρια (1828) είναι γνωστή ως περίοδος του ελληνικού συνταγματισμού. Συγκλήθηκαν τρεις συνολικά εθνικές συνελεύσεις: της Επιδαύρου, του Άστρους και της Τροιζήνας, συντάχθηκαν και ψηφίσθηκαν δύο καταστατικοί χάρτες: το «Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος» ή Σύνταγμα της Επιδαύρου (1822) και το «Πολιτικό Σύνταγμα της Ελλάδος» ή Σύνταγμα της Τροιζήνας (1827), έλαβε δε χώρα και μια αναθεώρηση συντάγματος. Η Εθνοσυνέλευση του Άστρους προέβη στην αναθεώρηση του «Προσωρινού Πολιτεύματος» ψηφίζοντας το «Νόμο της Επιδαύρου» (1823)⁷.

Στις τρεις Εθνοσυνελεύσεις καθοριστική υπήρξε τόσο η παρουσία των Ελλήνων ετεροχθόνων όσο και η συμμετοχή των φορέων των περιφερειακών διοικήσεων και των παραδοσιακών ηγετικών ομάδων⁸. Γνώστες και εν μέρει υπέρμαχοι οι πρώτοι των πολιτικών και πολιτειακών ευρωπαϊκών εξελίξεων⁹, συνέ-

6. Κ. Τσουκαλάς, *ό.π.*, σελ. 301. Επίσης P. Anderson, *Die Entstehung des absolutistischen Staates*, Frankfurt a. M. 1979, σελ. 17-52. E. Hobsbaum, *The Age of Capital. 1848-1875*, London 1975, Κεφ. 6.

7. Βλ. Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Αθήνα 1934, τομ. 10, σελ. 237. Α. Σβάλος, *ό.π.* σελ. 20. Επίσης Π. Δερτιλής, *Συμβολή εις την δημοσιονομικήν ιστορίαν του αγώνος του 1821*, Θεσσαλονίκη 1971, σελ. 29.

8. Δ. Βερναρδάκης, *Καποδίστριας και Όθων*, Αθήνα 1970, σελ. 50.

9. Βλ. Ι. Α. Πετρόπουλος, *ό.π.*, σελ. 48. Επίσης Κ. Τσουκαλάς, *ό.π.*

βαλαν αποφασιστικά στην ίδια τη σύσταση του ελληνικού συνταγματικού αιτήματος, περισσότερο όμως στον εξευρωπαϊσμό των ελληνικών καταστατικών κειμένων. Το ότι ευρωπαϊκά συνταγματικά κείμενα, το γαλλικό του 1793 και 1795 και το βελγικό του 1830, όπως επίσης και το αμερικανικό του 1787, αποτέλεσαν τα καταστατικά πρότυπα των νεοελληνικών συνταγμάτων¹⁰. το ότι ακόμη τα ελληνικά συντάγματα διακήρυξαν ευθύς εξαρχής την πολιτική ύπαρξη και ανεξαρτησία του ελληνικού έθνους, εισήγαγαν δε και θεμελιώδεις αστικούς πολιτικούς θεσμούς: τη λαϊκή κυριαρχία, το χωρισμό των εξουσιών, τη συγκρότηση κεντρικής και κοσμικής δικαιοσύνης και διοίκησης, κατοχύρωναν δε τα αστικά πολιτικά δικαιώματα και τις ατομικές ελευθερίες, όπως κατάργηση της δουλείας, ελευθεροτυπία, συνθέτουν πράγματι στοιχεία που αδιαμφισβήτητα αποφαίνονται υπέρ της εκδοχής του αστικού επηρεασμού της καταστατικής μορφής των νεοελληνικών πολιτευμάτων¹¹.

Δραστήρια και καθοριστική υπήρξε, όμως, και η συμμετοχή των παραδοσιακών ηγετικών ομάδων στις συνταγματικές διεργασίες των ετών 1821-1827. Όχι μόνο, βεβαίως, επειδή αποτελούσαν την πλειοψηφία των αντιπροσώπων και στις τρεις εθνικές συνελεύσεις που συγκλήθηκαν¹², αλλά πολύ περισσότερο γιατί τα συνταγματικά κείμενα που ψηφίσθηκαν, έφεραν αναμφίβολα τη σφραγίδα της παρουσίας και της συμβολής τους¹³.

Οι λόγοι αυτής της εκ πρώτης όψεως παράδοξης συμμετο-

σελ. 293. Ν. Διαμαντούρος, *ό.π.*, στο Η Επανάσταση του Εικοσιένα, Αθήνα 1985, σελ. 154.

10. D. Dakin, Ο Αγώνας των Ελλήνων για την Ανεξαρτησία, Αθήνα 1983, σελ. 118. Ρ. Δερτιλής, *ό.π.*, σελ. 89.

11. Για το περιεχόμενο των Ελληνικών Συνταγμάτων βλ. Α. Σβάλος, *ό.π.*, σελ. 19. Επίσης Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, *ό.π.*, σελ. 237.

12. Β. Φίλιας, Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα. Η νόθα αστικοποίηση 1800-1864, Αθήνα 1974, σελ. 66. D. Dakin, *ό.π.*, σελ. 117.

13. V. Georgiadou, Griechenlands nicht-kapitalistische Entwicklungsaspekte im 19. Jahrhundert, Frankfurt a. M. 1991, σ. 120ff.

χής συνδέονται καταρχήν άμεσα με τον πολιτικό στόχο των παραδοσιακών ηγετικών ομάδων, να επιτευχθεί η καθολική αναγνώριση των περιφερειακών διοικητικών οργάνων, στα οποία προΐσταντο. Η συνεχής αντιπαράθεσή τους με τους Ετερόχθονες και οι πολιτικοί ανταγωνισμοί που εκδηλώθηκαν με επίκεντρο τον αντιπροσωπευτισμό των δυτικόφρονων Ελλήνων, συνέδραμε επίσης καθοριστικά στη συνταγματική κινητοποίηση των παραδοσιακών διευθυντικών ομάδων¹⁴.

α. Η πρώτη Εθνική Συνέλευση (1821/22) ναι μεν εισήγαγε αντιπροσωπευτικές αρχές στο νεοελληνικό πολιτειακό σύστημα, δεν αναίρεσε όμως, τουναντίον μάλιστα νομιμοποίησε τις τρεις αρχικές περιφερειακές διοικήσεις, τις κυριότερες δηλαδή θεσμικές εκφάνσεις του τοπικισμού¹⁵. Η συγκρότηση ενός πολυμελούς (πεντάμελούς) και πολυάρχικου Εκτελεστικού προέκυψε εξαιτίας της ποικιλίας αλλά και της ισχύος των τοπικών κέντρων εξουσίας και της αδυναμίας συναινετικής τους έκφρασης. Συνυπολογιζομένου, μάλιστα, και του γεγονότος ότι το όργανο αυτό διέθετε και αποφασιστικές νομοθετικές αρμοδιότητες, όπως επίσης και το δικαίωμα της άσκησης απολύτου νεο στις πράξεις του Βουλευτικού, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι επηρέασε αποφασιστικά τη μορφή και τη λειτουργία των αντιπροσωπευτικών στοιχείων του συντάγματος της Επιδάουρου¹⁶.

β. Η δεύτερη Εθνοσυνέλευση (1823) ναι μεν εισηγήθηκε την κατάργηση των περιφερειακών διοικήσεων και αποφάνθηκε υπέρ της ενίσχυσης της νομοθετικής εξουσίας, —πράγμα που κιάλας σε επίπεδο καταστατικού πλαισίου με την αναθεώρηση του συντάγματος της Επιδάουρου επέτυχε—, δεν επέφερε όμως παρόλα αυτά ριζικές πολιτειακές ανακατατάξεις στις πολυαρ-

14. Ι. Α. Πετρόπουλος, *ό.π.*, σελ. 115. Βλ. επίσης, Μ. Στασινόπουλος, Σελίδες από την πολιτική Ιστορία του νεότερου Ελληνισμού, Αθήνα 1978, σελ. 84.

15. Ι. Α. Πετρόπουλος, *ό.π.*, σελ. 28. D. Dakin, *ό.π.*, σελ. 119.

16. Στο ίδιο, σελ. 117. Επίσης Ι. Α. Πετρόπουλος, *ό.π.*, σελ. 29 και 62.

χικές δομές της κεντρικής διοίκησης. Δε συνέβαλε δηλαδή ουσιαστικά στην κατεύθυνση της συγκεντρωποίησης της πολιτικής εξουσίας, παρόλο που το μεν δικαίωμα του εκτελεστικού σώματος να εγείρει απόλυτο veto στις πράξεις του νομοθετικού, περιορίστηκε σε αναβλητικό, οι δε περιφερειακές διοικήσεις αντικαταστάθηκαν από τον κεντρικό θεσμό των επαρχιακών διοικήσεων¹⁷. Όπως η ιστορική έρευνα απέδειξε, οι περισσότερες ελεύθερες περιφέρειες αρνήθηκαν να υπαχθούν στο επαρχιακό διοικητικό σύστημα¹⁸.

Παρατηρείται, λοιπόν, πως ενώ το γενικότερο πνεύμα των συνταγματικών ορισμών που προέκυψαν από την Εθνοσυνέλευση του Άστρους έκλινε υπέρ της ενίσχυσης της κεντρικής εξουσίας, εντούτοις με τις συγκεκριμένες καταστατικές ρυθμίσεις η διοικητική μονάδα «επαρχία» γεωγραφικά στις περισσότερες περιπτώσεις συνέπιπτε με τις αρχικές τοπικές—διοικητικές ενότητες και υπήγετο στην αρμοδιότητα όχι των διορισμένων διοικητών, αλλά των παραδοσιακών φορέων της προσετικής εξουσίας¹⁹.

γ. Η νέα καταστατική τάξη που προέκυψε από την επόμενη Εθνοσυνέλευση (Τροιζήνα, 1827) ασχολήθηκε εντατικά με την συγκεντρωποίηση της εκτελεστικής εξουσίας²⁰. Συγκεκριμένα, η τρίτη Εθνοσυνέλευση κατοχύρωσε τόσο την πολιτειακή αρχή της λαϊκής κυριαρχίας όσο και τον θεσμό της απολύτου διάκρισης των εξουσιών. Προέβη επίσης στην αριότερη διατύπωση των ατομικών ελευθεριών και των πολιτικών δικαιωμάτων, συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό στην κατεύθυνση της φιλελευθεροποίησης και του εκδημοκρατισμού του πολιτεύματος²¹.

17. Γ. Γιαννόπουλος, «Η Επανάσταση κατά το 1823» στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήνα 1975, τομ. ΙΒ, σελ. 295.

18. D. Dakin, *ό.π.*, σελ. 138.

19. Στο ίδιο, σελ. 117f.

20. Βλ. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήνα 1975, τομ. ΙΒ, σελ. 439f. Επίσης Π. Πετρίδης, Ελληνική πολιτική και κοινωνική ιστορία 1821-1940, Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 37.

21. Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, *ό.π.*, σελ. 238.

Ο κατεξοχήν νεωτερισμός για τη μέχρι τότε ελληνική συνταγματική εμπειρία συνίστατο στο ότι προέβη στη συγκρότηση μονομελούς εκτελεστικού σώματος, εξέλεξε μάλιστα και επικύρωσε η ίδια την εκλογή του πρώτου Κυβερνήτη της Ελλάδας, του Ι. Καποδίστρια²². Η συγκεντροποίηση της εκτελεστικής εξουσίας, η οποία τη φορά αυτή καταστατικά μεν επιτεύχθηκε, υπήρξε εν τούτοις και πάλι κατ' επίφασιν. Την εκ πρώτης όψεως καταστατική ενίσχυση του Εκτελεστικού συνόδευσε η υπαγωγή του στο ιδιαίτερα — από απόψεως αρμοδιοτήτων — ενδυναμωμένο Νομοθετικό²³. Ο Κυβερνήτης δεν είχε δικαίωμα να διαλύει τη Βουλή, δικαίωμα δε εισόδου σ' αυτήν είχε μονάχα κατά την έναρξη και λήξη των συνόδων της²⁴.

Η μορφή του νέου συντάγματος, συγκεκριμένα το πολιτειακό καθεστώς του ενισχυμένου Βουλευτικού, όπως και της ύπαρξης κεντρικού μεν αδύναμου όμως εκτελεστικού οργάνου, προέκυψε ακριβώς μέσα από την ποικιλία των τοπικιστικών συμφερόντων, την ανταγωνιστικότητα και την αδυναμία συναινετικής τους έκφρασης.

δ. Η πολιτική διακυβέρνηση που ο Κυβερνήτης Ι. Καποδίστριας τελικώς επέβαλλε, συνέδραμε στην αποδυνάμωση του τοπικισμού και την ενδυνάμωση του συγκεντρωτισμού της κεντρικής δομής. Η αναστολή του συντάγματος και η συγκέντρωση όχι μόνο των εκτελεστικών αλλά και των νομοθετικών αρμοδιοτήτων και αποφάσεων στο πρόσωπό του — μέτρα στα οποία αμέσως μετά την ανάληψη του αξιώματος του Κυβερνήτη προέβη (1828)—, αποτέλεσαν τα συγκεντρωτικά ερείσματα του συστήματος της πολιτικής διακυβέρνησης που επιχείρησε να εισαγάγει²⁵. Οι προτάσεις του δε περί διοικητικής συγκρότησης

22. Βλ. Π. Πετρίδης, *ό.π.*, σελ. 35, 38.

23. D. Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας. 1770-1923*, Αθήνα 1984, σελ. 94.

24. *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, *ό.π.*, σελ. 238.

25. Για την αναστολή του Συντάγματος βλ. Π. Πετρίδης, *ό.π.*, σελ.

41. Για την μη-απολυταρχική μορφή του κρατικού συγκεντρωτισμού επί

στην κατεύθυνση της δημιουργίας ενός κεντρικού συστήματος διοίκησης ανεξάρτητου από τα παραδοσιακά κέντρα τοπικής εξουσίας, περί στρατιωτικής ανασυγκρότησης στην κατεύθυνση της δημιουργίας τακτικού στρατού, περί δημιουργίας εθνικού συστήματος Παιδείας και κοσμικής Δικαιοσύνης αποτέλεσαν τους βασικούς άξονες του συστήματος διακυβέρνησης και κοινωνικής ανασυγκρότησης²⁶.

Αυτός ο εκσυγχρονιστικός συγκεντρωτισμός (και όχι ένας συγκεντρωτισμός δεσποτικού χαρακτήρα, όπως έχει συχνά αποκληθεί) ως μορφή πολιτειακής, πολιτικής, κοινωνικής και διοικητικής οργάνωσης του νεοελληνικού Κράτους ήταν που κυρίως αντιπαρατέθηκε στο παραδοσιακό μοντέλο της περιφερειακά κατακερματισμένης εξουσίας, που οι τοπάρχες/κοινοτάρχες, η Εκκλησία και ο ανώτερος κλήρος και τέλος οι οπλαρχηγοί του άτακτου στρατού εκπροσωπούσαν²⁷.

ε. Η εκσυγχρονιστική-συγκεντρωτική πολιτική διακυβέρ-

Καποδίστρια βλ. Γρ. Δαφνής, Ιωάννης Καποδίστριας. Η γένεση του ελληνικού κράτους, Αθήνα 1976, σελ. 556. Την αντίθετη άποψη εξέφρασε ο Κορδάτος, βλ. Γ. Κορδάτος, Η κοινωνική σημασία της ελληνικής επαναστάσεως του 1821, Αθήνα 1983, σελ. 243., όπως και ο Σκληρός, βλ. Γ. Σκληρός, Τα σύγχρονα προβλήματα του Ελληνισμού, Αθήνα 1970, σελ. 120.

26. Για τα μέτρα διοικητικής ανασυγκρότησης της Ελλάδας που έλαβε ο Ι. Καποδίστριας βλ. Π. Πετρίδης, *ό.π.*, σελ. 60. και την εκεί αναφερόμενη βιβλιογραφία. Ειδικότερα για τα μέτρα στρατιωτικής ανασυγκρότησης βλ. Στ. Παπαγεωργίου, Η στρατιωτική πολιτική του Καποδίστρια, Αθήνα 1983 (διδακτ. διατρ.).

27. Παρόλο που οι αντιπολιτευόμενες ομάδες δεν άσκησαν οξεία κριτική στα αντισυνταγματικά ερείσματα της καποδιστριακής πολιτικής διακυβέρνησης, γνωρίζουμε ότι εκείνο το οποίο εν πρώτοις και εν πολλοίς διακυβεύθηκε ήταν ο ελληνικός τοπικισμός και η παραδοσιακή-προεστική εξουσία, την οποία μάλιστα ο Κυβερνήτης με την κατάργηση του κοινωνικού συστήματος στέρησε της θεσμικής της βάσης. Βλ. Β. Φίλιας, Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα. Η νόθα αστικοποίηση 1800-1864, Αθήνα 1974, σελ. 84.

νηση²⁸ ναι μεν αναιρέθηκε με την δολοφονία του Καποδίστρια (1831) και τον εμφύλιο πόλεμο που επακολούθησε (1831-1833), συστηματικότερα και εντατικότερα εφαρμόσθηκε όμως και πάλι την πρώτη περίοδο της εγκαθίδρυσης βασιλικού πολιτεύματος στο νεοελληνικό Κράτος, συγκεκριμένα την περίοδο της Βαυαρικής Αντιβασιλείας των ετών 1833-1835. Οι Βαυαροί Αντιβασιλείς επιδόθηκαν ευθύς μετά την αναρρίχησή τους στα κυβερνητικά πόστα —τα οποία να σημειωθεί πως κατείχαν απολυταρχικά, καθότι δεν ήταν υπόλογοι σε κανένα άλλο νομοθετικό ή εκτελεστικό σώμα—²⁹ στο έργο του εκσυγχρονισμού της ελληνικής κοινωνίας. Επιχειρήθηκε, λοιπόν, εκ νέου η αποδέσμευση του διοικητικού συστήματος από το κοινοτικό σύστημα και την προεστική εξουσία με την επαναφορά του συστήματος της «συγκεντρωτικής διοίκησης» (Πετρόπουλος), δηλαδή της κεντρικής διοικητικής διαίρεσης της χώρας σε νομούς και επαρχίες, υπό την διοικητική εποπτεία διορισμένων νομαρχών και επάρχων, συνεπώς του ίδιου του κεντρικού Κράτους³⁰. Η διάλυση των ατάκτων στρατευμάτων, η δημιουργία τακτικού στρατού και οι προσπάθειες για κατάταξη των ατάκτων στρατιωτών στα κρατικά σώματα ασφαλείας (π.χ. στη χωροφυλακή) αποτέλεσαν ένα δεύτερο εκσυγχρονιστικό στόχο της Αντιβασιλείας στην κατεύθυνση της συγκεντροποίησης της πολιτικής εξουσίας³¹.

28. Ο τύπος της εκσυγχρονιστικής διακυβέρνησης του Καποδίστρια παρουσιάζεται και αναλύεται από τους Ι. Α. Πετρόπουλο και Αικ. Κουμαριανού, οι οποίοι τον αποκαλούν «γραφειοκρατικό συγκεντρωτισμό», βλ. Ι. Α. Πετρόπουλος, Αικ. Κουμαριανού, «Το ελληνικό Κράτος από το 1833 ως το 1862. Περίοδος Βασιλείας του Όθωνα» στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήνα 1977, τομ. ΙΓ, σελ. 13.

29. Βλ. Πετρόπουλος, *ό.π.*, σελ. 108.

30. Στο ίδιο, σελ. 205-208. Επίσης βλ. Ν. Σβορώνος, Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας, Αθήνα 1984, σελ. 77. Ακόμη I. Wilharm, *Die Anfaenge des griechischen Nationalstaates 1833-1843*, Muenchen-Wien 1973, σελ. 148-152.

31. Στο ίδιο, σελ. 128. Βλ. επίσης Ν. Σβορώνος, *ό.π.*, σελ. 78, Ι. Α. Πετρόπουλος, *ό.π.*, σελ. 197-205.

Η ανακήρυξη, τέλος, του Αυτοκεφάλου της Ορθοδόξου Ελληνικής Εκκλησίας (1833), η αυτονόμησή της δηλαδή τόσο από το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης όσο και από τα υπόλοιπα κέντρα της Ορθοδοξίας, πράξη που συνοδεύτηκε μάλιστα από την διοικητική υπαγωγή της στον έλεγχο της κρατικής δομής και από την απέκδυσή της από δικαστικές, εκπαιδευτικές και ευρύτερες κοινωνικές αρμοδιότητες, αποτέλεσε το τρίτο κορυφαίο σημείο του προγράμματος της εκσυγχρονιστικής συγκεντρωποίησης³².

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε, ότι η Αντιβασιλεία των ετών 1833-1835 επενέβηκε με γραφειοκρατικούς, κυρίως, ορισμούς στις προϋπάρχουσες πολιτικές, διοικητικές στρατιωτικές και θρησκευτικές σχέσεις και επιχειρήσε 1) την αποδυνάμωση του ενυπάρχοντος τοπικισμού, 2) την εκκοσμίκευση της δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας και 3) την υποκατάσταση του περιφερειακού/τοπικού παράγοντα από την κεντρική εξουσία. Αυτό το τελευταίο διαφάνηκε με ιδιαίτερη σαφήνεια τόσο στην προσπάθεια της Αντιβασιλείας να επέμβει ριζικά στους υπάρχοντες συσχετισμούς δυνάμεων που έλεγχαν την επιβολή της γαιοπροσόδου και τη φοροείσπραξη³³, όσο και στους νομικούς ορισμούς των ετών 1835 και 1836, που αφορούσαν στη διανομή με ιδιαίτερα ευνοϊκούς όρους ενός μέρους της εθνικής γης (νόμος «περί προικοδοτήσεων»)³⁴.

Ανεξαρτήτως, πάντως, του βαθμού αποτελεσματικότητας του γραφειοκρατικού εκσυγχρονιστικού συγκεντρωτισμού³⁵, ο

32. Στο ίδιο, σελ. 214-227. Ch. Frazee, Ορθόδοξος Εκκλησία και Ελληνική Ανεξαρτησία, Αθήνα 1987, σελ. 137ff.

33. D. Dakin, *ό.π.*, σελ. 110.

34. Βλ. I. Wilharm, *ό.π.*, σελ. 131.

35. Οι οργανωμένες στρατιωτικές κινήσεις των ετών 1834 και 1836, όπως επίσης και η αποφασιστική αντίδραση των προσεχικών κοινοτικών δυνάμεων, π.χ. το «μπούκοτάρισμα» του «νόμου περί προικοδοτήσεων», αλλά και μια σειρά ασυμφωνιών στους ίδιους τους κόλπους της Αντιβασιλείας και της Οθωνικής Βασιλείας εμπόδισαν τον γραφειοκρατικού τύπου εκσυγχ-

τρόπος διακυβέρνησης της Αντιβασιλείας συντέινει στον αποκλεισμό από τα αποφασιστικά πολιτικά όργανα των φορέων του κοινοτικού και στρατιωτικού τοπικισμού³⁶. «Η έννοια του συγκεντρωτικού Κράτους είναι αυτή που θα διακυβεύσει την τοπική εξουσία, πάνω στην οποία εδράζεται η πολιτική δύναμη των κοτζαμπάσηδων», θα σημειώσει ο Ν. Διαμαντούρος³⁷. Το στοιχείο αυτό της συγκεντροποίησης της πολιτικής εξουσίας είναι σημαντικό και σε έναν ακόμη συσχετισμό: συμβάλει στην κατανόηση της «φιλοσυνταγματικής» στάσης, που οι παραδοσιακές ηγετικές δυνάμεις της ελληνικής κοινωνίας έντονα εκδήλωσαν την περίοδο της οθωνικής διακυβέρνησης των ετών 1833-1843.

στ. Το 1844 εγκαθιδρύθηκε —ως γνωστό— στο νεοελληνικό πολιτικό σύστημα το πολίτευμα της Συνταγματικής Μοναρχίας³⁸. Πέρα από την οποιαδήποτε ουσιαστική συμβολή του ευρωπαϊκού παράγοντα στο επίπεδο των ιδεών, αλλά και πέρα από τις συγκεκριμένες πολιτικές επεμβάσεις των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων στην ελληνική υπόθεση, οι συνταγματικές διεκδικήσεις της περιόδου 1841-1843 και πολύ περισσότερο η αποκορύφωσή τους στις 3 Σεπτεμβρίου 1843 ήταν κατά βάση σχεδόν αποκλει-

χρονιστικό συγκεντρωτισμό της Βαυαρικής διακυβέρνησης να θεθεί σε πλήρη εφαρμογή, ακόμη δε περισσότερο τον εμπόδισαν να επέμβει ριζικά με δοκιμές ανακατατάξεις στο νεοελληνικό κοινωνικό σύστημα. Τούτο εξάλλου αποδεικνύεται και από την μεταστροφή της βαυαρικής πολιτικής διακυβέρνησης των ετών 1835 και μετά, στην κατεύθυνση πλέον της μαζικής αποδοχής παραδοσιακών ελλαδικών φορέων και θεσμών. Ι. Α. Πετρόπουλος, *ό.π.*, σελ. 274, 289, και 346.

36. Βλ. Ι. Α. Πετρόπουλος, *Αικ. Κουμαριανού, Η θεμελίωση του Ελληνικού κράτους. Η Οθωνική φάση 1833-1843*, Αθήνα 1982, σελ. 130-132.

37. Ν. Διαμαντούρος, *ό.π.*, στο: *Η Επανάσταση του Εικοσιένα*, Αθήνα 1985, σελ. 157.

38. Ν. Σβρόνος, *ό.π.*, σελ. 82. Α. Σβώλος, *ό.π.*, σελ. 38. Ν. Διαμαντούρος, *ό.π.*, στο: *Η Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1977, τομ. ΙΓ, σελ. 112.

στικές ενέργειες των παραδοσιακών ηγετικών ομάδων. Οι ενέργειες αυτές έκφραζαν μεν το αίτημα να περιορισθούν καταστατικά τα γραφειοκρατικά-συγκεντρωτικά ερείσματα της βασιλικής εξουσίας, δρομολογήθηκαν πάντως με κεντρικό αίτημα τη συμμετοχή των προεστικών και άλλων παραδοσιακών ηγετικών ομάδων στα όργανα λήψης αποφάσεων, από τα οποία είχαν αποκλεισθεί κυρίως κατά τη διάρκεια της προηγούμενης περιόδου³⁹.

Από τη μελέτη εξάλλου της πολιτικής ιστορίας της οθωνικής προσυνταγματικής περιόδου συνάγεται ότι οι κατεξοχήν υπέρμαχοι των δυτικών ευρωπαϊκών πολιτειακών εξελίξεων (Αλ. Μαυροκορδάτος) είχαν δημοσίως ταχθεί εναντίον της απευθείας εισαγωγής συνταγματικού πολιτεύματος στην οθωνική Ελλάδα, υπέρ όμως ενός συστήματος πολιτικής προπαρασκευής της νεοελληνικής κοινωνίας, αναγκαίου τόσο για την υπέρβαση των στοιχείων της πολιτικής και κοινωνικής παραδοσιακότητάς της, όσο και για την πολιτική της παιδεία και ωρίμανση. Επιστέγασμα των προσπαθειών αυτών την περίοδο της κρατικής συγκρότησης υπήρξε το πολιτειακό σύστημα της «συγκερασμένης μοναρχίας», ένα είδος «προσυνταγματικής οργάνωσης» του πολιτεύματος — για να δανεισθώ τους όρους του Μ. Στασινόπουλου —, το οποίο ορίζονταν με βάση ένα καταστατικό σχέδιο και όχι συνταγματικό κείμενο, και προέβλεπε τη δημιουργία διοίκησης υποκειμένης στους νόμους του Κράτους και την εδραίωση ενός πολιτεύματος, σύμφωνα με το οποίο ο Πρωθυπουργός διορίζεται και παύεται από το Στέμμα σύμφωνα με τους νόμους, είναι όμως ο ίδιος υπεύθυνος για τη χάραξη της κυβερνητικής πολιτικής⁴⁰.

39. Ο Γάλλος πρεσβευτής στην Αθήνα Πισκάτορου έγραφε στον Γκιζώ: «Εκείνο το οποίον χαρακτηρίζει ακόμη αυτήν την εξέγερσιν είναι ότι εις όλα αυτά τα συνθήματα, εις όλας τας κραυγάς δεν ετέθη ποτέ ζήτημα περί (πολιτικών) ελευθεριών. Ζήτηω το Σύνταγμα! δεν εσήμαινε πολιτικά δικαιώματα, αλλά καλήν διοίκησιν» βλ. Π. Πετρίδης, *ό.π.*, σελ. 110-υποσ. 62.

40. Μ. Στασινόπουλος, *ό.π.*, σελ. 84-87.

Η καθιέρωση του συνταγματικού πολιτεύματος στην Ελλάδα του 1844 προκάλεσε οπωσδήποτε μια πολιτειακή τομή. Παρόλο που κατά τον Ν. Σβορώνο το καθεστώς που προέκυψε ήταν «υπερβολικά συντηρητικό», ευνοούσε μάλιστα τη διατήρηση των απολυταρχικών ερεισμάτων της κεντρικής δομής με την έλλειψη επαρκούς διάκρισης των εξουσιών, την ενισχυμένη εκτελεστική εξουσία και τις νομοθετικές της αρμοδιότητες⁴¹, εντούτοις δεν είναι δυνατό να παραγνωρισθεί το γεγονός, ότι το σύνταγμα του 1844 περιελάμβανε και αρκετές δημοκρατικές διατάξεις, με κυριότερη την καθιέρωση σχεδόν καθολικού —ανδρικού— εκλογικού δικαιώματος⁴².

Οι συνταγματικές καινοτομίες του 1844 δεν προκάλεσαν πάντως φιλελεύθερη τομή στις διαδικασίες συγκρότησης και εξέλιξης των εγχώριων συνολικών κοινωνικών σχέσεων. Ελέγχθη —και σωστά— ότι το εκλογικό δικαίωμα υπήρχε μόνο κατ'έπιφασιν και ότι το νεοελληνικό πολιτικό σύστημα του 19ου αιώνα χαρακτηριζε —κατά τον Ν. Διαμαντούρο— «ο αντιφατικός συνδυασμός καθολικής ψηφοφορίας και ελεγχόμενων εκλογικών αποτελεσμάτων»⁴³. Είμαι, πάντως, της άποψης, ότι οι αιτίες της μη ύπαρξης φιλελεύθερης τομής —όπως πιο πάνω τονίσθηκε— δεν ανάγονται πρωταρχικώς στους παράγοντες που προηγουμένως αναφέρθηκαν, αλλά στο γεγονός ότι η καθιέρωση συνταγματικού πολιτεύματος επανέφερε στο πολιτικό προσκήνιο τους παραδοσιακούς φορείς της τοπικής προεστικής και στρατιωτικής εξουσίας, οι οποίοι έκτοτε κυριάρχησαν στην πολιτική σκηνή έως περίπου τα τέλη της δεκαετίας του '50 του 19ου αιώνα⁴⁴. Μάλιστα να σημειώσουμε ότι όχι απλώς κυριάρχησαν,

41. Στο ίδιο, σελ. 84.

42. Ν. Διαμαντούρος, *ό.π.*, σελ. 112.

43. του ιδίου, «Η εγκαθίδρυση του Κοινοβουλευτισμού στην Ελλάδα και η λειτουργία του κατά τον 19ο αιώνα» στο: Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα, Επιμ. Δ. Τσαούσης, Αθήνα 1984, σελ. 69.

44. Ι. Κωλέττης 1844-47, Αντιστράτηγος Τζαβέλας 1847-48, Γ. Κουντου-

αλλά έβαλαν και την προσωπική τους «σφραγίδα» στον τρόπο άσκησης της εξουσίας μετά την πρώτη κοινοβουλευτική περίοδο της Ελλάδας, ουσιαστικά καταργώντας το ίδιο το Σύνταγμα, σύμφωνα με την άποψη του Ν. Σβορώνου⁴⁵.

Συνταγματικός με την έννοια της υπεράσπισης και απαίτησης ενός φιλελεύθερου και αντιπροσωπευτικού πλαισίου διακυβέρνησης, το οποίο θα στηρίζονταν στη δημιουργία απρόσωπης εξουσίας και κεντρικής διοίκησης, θα εισήγαγε δε και θα εφάρμοζε το νόμο στα πλαίσια ενός Κράτους-Δικαίου, δεν υπήρξε σχεδόν κανείς από τους βασικούς πολέμιους της καποδιστρια-

ριώτης και Ναύαρχος Κανάρης, Αντ. Κριεζής 1849-54, Αλ. Μαυροκορδάτος, Δημ. Βούλγαρης 1855-58, Αθ. Μιαούλης.

45. Η παραδοσιακή επάνδρωση της Εθνοσυνέλευσης διαφάνηκε εξάλλου και από τα θέματα που επεξεργάστηκε. Είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικό, πως με εξαίρεση τον προταθέντα θεσμό της Γερουσίας, η Εθνοσυνέλευση δεν ασχολήθηκε εντατικά με τις υπόλοιπες, καινοτόμες, πολιτειακές διατάξεις που εντέλει συμπεριέλαβε στο καταστατικό κείμενο. Αντ' αυτού επικέντρωσε τις εργασίες της στα ζητήματα που αφορούσαν στις συνολικές κοινωνικές αρμοδιότητες της Ορθόδοξου Ελληνικής Εκκλησίας και κατ' επέκτασιν τις σχέσεις Κράτους-Εκκλησίας, στην (ανεπιθύμητη) παρουσία Βαυαρών στελεχών στο οθωνικό Κράτος και στη φιλονικία Αυτοχθόνων-Ετεροχθόνων, την οποία παραπλανητικά οδήγησε στην κατεύθυνση προσδιορισμού της ελληνικής ταυτότητας και των προϋποθέσεων για την απόκτηση ελληνικής ιθαγένειας. Όπως, λοιπόν, διαφαίνεται η Εθνοσυνέλευση του 1843 ασχολήθηκε σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα με ζητήματα που αφορούσαν τις εκπροσωπούμενες κοινωνικές ομάδες των προεστών, των οπλαρχηγών, των Κληρικών και των Φαναριωτών, δηλαδή τις κατεξοχήν παραδοσιακές κοινωνικές ομάδες. Αυτό το τελευταίο συμπέρασμα θα πρέπει ιδιαίτερω να τονισθεί, διότι αποφαίνεται για την ποιότητα που είχαν λάβει οι κοινωνικές συγκρούσεις στο γεωγραφικό χώρο της εποχής που αναφερόμαστε. Βλ. Ι. Α. Πετρόπουλος, *ό.π.*, σελ. 607 και 607-620. Επίσης Ε. Στασινόπουλος, *Κόμματα και εκλογές στην Ελλάδα 1821-1985*, Αθήνα 1985, σελ. 33. Ακόμη Ι. Campell, Ph. Sherrard, «Die Griechen und der Westen» στό: *Der glaeserne Vorhang zwieschen Asien und Europa*, επιμ. Ι. Raghavan, Muenchen 1986, σελ. 93. Βλ. Επίσης Ch. Frazee, *ό.π.*, σελ. 17. Ι. Wilharm, *ό.π.*, σελ. 92.

κής, βαναρικής και προσυνταγματικής οθωνικής διακυβέρνησης. Η αντιπολίτευση που άσκησαν κατευθύνονταν πρωταρχικώς στα καποδιστριακά, βαναρικά, οθωνικά σχέδια συγκεντροποίησης της εκτελεστικής εξουσίας και σ' αυτά του εκσυγχρονιστικού μετασχηματισμού της κεντρικής δομής, του νομικού και δικαστικού, του διοικητικού και δημοσιο-οικονομικού θεσμικού πλαισίου της.

Διακεκριμένους μελετητές της νεοελληνικής κοινωνίας (Β. Φίλιας, Ν. Μουζέλης, Κ. Βεργόπουλος, Κ. Τσουκαλάς) έχει απασχολήσει το ζήτημα της «πρώιμης» εισαγωγής των αρχών του κοινοβουλευτισμού, όπως και το ζήτημα του περιεχομένου που προσέλαβαν οι αντιπροσωπευτικοί θεσμοί στη χώρα μας σε σύγκριση με τις χώρες στις οποίες αναδείχθηκαν και εφαρμόστηκαν οι θεσμοί αυτοί. Στα ζητήματα αυτά δεν πρόκειται να αναφερθώ, διότι και πολλές παραμέτρους άσχετες με το αντικείμενό μας εμπεριέχουν και αρκετές ενστάσεις προκαλούν. Θα ήθελα πάντως να σταθώ σε μια κοινή διαπίστωση όλων σχεδόν των μελετητών, στο επίκεντρο των οποίων βρίσκεται η συγκρότηση της νεοελληνικής κοινωνίας και της κρατικής της δομής, στο ζήτημα δηλαδή της κρατικής υπερτροφίας.

Η νεοελληνική δημόσια διοίκηση υπήρξε ήδη από την αρχή της κρατικής συγκρότησης εξαιρετικά διογκωμένη. Η άποψη που εκφράστηκε, ότι δηλαδή η «αστική μήτρα» του νεοελληνικού Κράτους προκάλεσε την ανορθολογική διόγκωση του δημόσιου τομέα, όπως επίσης και η συναφής μ' αυτήν άποψη, ότι δηλαδή η ενυπάρχουσα διάσταση μεταξύ της αστικής κρατικής μήτρας και των προκαπιταλιστικών σχέσεων που κυριαρχούσαν στην ελληνική κοινωνία υπήρξε η κύρια αιτία του «κρατικού γιγαντισμού», ερμηνεύουν όχι όμως εξαντλητικά το φαινόμενο αυτό. Η υπόθεση που διαπραγματεύονται θεωρεί την εκδήλωση των συνταγματικών αιτημάτων των παραδοσιακών ηγετικών ομάδων ως μια παράμετρο περιθωριακή, η

οποία πρωτίστως ανάγεται στο στοιχείο της κοινοτικής συμμετοχής⁴⁶.

Έχω την άποψη, ότι η διοικητική και κρατική υπερτροφία αναφέρεται πρωταρχικά στο φαινόμενο του δημοσιο-οικονομικού τρόπου ιδιοποίησης του κοινωνικού υπερπροϊόντος. Ένα φαινόμενο που χαρακτήριζε την οθωμανική κοινωνία και που οι παραδοσιακές ηγετικές ομάδες του Ελληνισμού κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης του ελλαδικού χώρου το είχαν εσωτερικεύσει ως στάση, προσαρμοζόμενες στις οικονομικές δομές και τις οργανωτικές μορφές του οθωμανικού κοινωνικού συστήματος.

Με τον όρο δημοσιο-οικονομικός τρόπος ιδιοποίησης του κοινωνικού υπερπροϊόντος εννοώ έναν τρόπο οικονομικής απόσπασης, ο οποίος στηρίζεται στον δημοσιο-φορολογικό μετασχηματισμό όλων των κοινωνικών περισσευμάτων και την ιδιοποίησή τους αποκλειστικά από τους φορείς της κεντρικής και περιφερειακής διοίκησης μέσω της άσκησης διοικητικο-πολιτικών, στρατιωτικών και διοικητικο-οικονομικών λειτουργιών, δηλαδή μέσω της συμμετοχής στην κεντρική δομή, με άλλα λόγια στο Κράτος⁴⁷. Ακριβώς επειδή αυτός ο τρόπος της οικονομικής ιδιοποίησης ούτε απαιτεί τη συμμετοχή στην οικονομική διαδικασία της παραγωγής ούτε και προϋποθέτει γαιοκτητικά δικαιώματα, παρά μονάχα την διοικητική και «υπαλληλική» δρα-

46. Γι' αυτό εξάλλου οι σημαντικότερες μελέτες που αφορούν στην αστικοποίηση του θεσμικού πλαισίου του ελληνικού Κράτους δε διαπραγματεύονται την εισαγωγή των αστικών θεσμών ως υπόθεση, αλλά έχουν εκπονηθεί στη βάση της αδιαμφισβήτητης διαπίστωσής τους, ασχολούμενες μάλιστα ως επί το πλείστον με τις συνέπειες της εμφάνισης των λεγόμενων νεοελληνικών αστικοποιητικών διαδικασιών.

47. Βλ. Σπ. Ασδραχάς, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία. 18ος και 19ος αιώνας*, Αθήνα 1982, σελ. 79. Επίσης S. Divitcioglu, «Οικονομικό μοντέλο της Οθωμανικής κοινωνίας. 14ος και 15ος αιώνας» στο: *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών. 15ος - 19ος αιώνας*, Επιμ. Σπ. Ασδραχάς, Αθήνα 1979, σελ. 116.

στηριοποίηση, κάθε διοικητική θέση και αξίωμα αποτελούσε συγχρόνως και μια σίγουρη εισοδηματική πηγή για τους φορείς του⁴⁸. Ο ανορθολογικός πολλαπλασιασμός τόσο των διοικητικών θέσεων όσο και των φορέων της διοίκησης ανάγεται οπωσδήποτε στην εφαρμογή του τρόπου αυτού οικονομικής απόσπασης.

Αυτό που παρατηρείται απ' ιδρύσεως του ελληνικού Κράτους είναι η σχεδόν καθολική στροφή των παραδοσιακών ηγετικών ομάδων στην κρατική δομή⁴⁹. Ενδιαφέρουσες είναι οι υποθέσεις που προσπαθούν να διαφωτίσουν τις αιτίες αυτού του «σχεδόν αποκλειστικού» ενδιαφέροντος που επέδειξαν τα παραδοσιακά διευθυντικά στρώματα για την κεντρική διοίκηση. «Η ισχύοντα των άλλων επίδοξων ηγετικών ομάδων», οι οποίες δεν αποτελούσαν καν «αρκετά συμπαγείς ομάδες», η ανυπαρξία αστικής τάξης, η ήττα των λαϊκών δυνάμεων και των μικροαστικών στρωμάτων ήδη κατά τη διάρκεια του ελληνικού αγώνα και η «αδιαφορία» που επέδειξε η επιχειρηματική τάξη των ελλήνων της Διασποράς για την κρατική σφαίρα θεωρούνται ως οι βασικοί λόγοι για την καθολική διείσδυση των φορέων της παράδοσης στην κρατική μηχανή⁵⁰. Κεντρική θέση κατέχει ακόμη η άποψη, πως το αποκλειστικό ενδιαφέρον τους για την διοίκηση προέκυψε ακριβώς εξαιτίας της αποτυχίας τους να μετατραπούν ευθύς με την εξέγερση και την απελευθέρωση

48. M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, Tübingen 1962, τομ. 1, σελ. 291.

49. Ο Β. Φίλιας αναφέρει ότι «το 1840 τα 2/3 της πολιτικής ηγεσίας προέρχονται βασικά από τα μεγάλα προεπαναστατικά τζάκια», Β. Φίλιας, *ό.π.*, στί: *Η Επανάσταση του Εικοσιένα*, Αθήνα 1985, σελ. 220. Ο Κ. Τσουκαλάς τονίζει ότι «από το 1843 μέχρι το 1878 57% των ηγετών και 77,5% των υπουργών που παρελαύνουν στην ελληνική πολιτική ζωή ανήκουν σε πολιτική οικογένεια», Κ. Τσουκαλάς, *ό.π.*, σελ. 288.

50. Στο ίδιο, σελ. 245. Επίσης Β. Φίλιας, «Κοινωνικές δομές στην Ελλάδα του 19ου αιώνα» στο: *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα*, Επιμ. Δ. Τσαούσης, Αθήνα 1984, σελ. 15.

σε μεγαλογαιοκτήμονες, ιδιοποιούμενοι εκείνες τις εκτάσεις γαιών που τελικώς περιήλθαν στο Κράτος ως εθνική ιδιοκτησία⁵¹.

Κατά τη γνώμη μας το ενδιαφέρον των παραδοσιακών ηγετικών ομάδων για την κρατική μηχανή υπήρξε αφενός μεν πρωταρχικά ένα ενδιαφέρον για τις προσοδικές ευκαιρίες οικονομικής απόσπασης που απέρρεαν από την κρατική σφαίρα, αφετέρου δε εκδηλώθηκε ευθύς με τις πρώτες κλύβες πολιτικές και διοικητικές ενέργειες που σχετίζονταν με την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, ανεξαρτήτως μάλιστα με τα οποιαδήποτε γαιοκτητικά ενδιαφέροντα, που οι ομάδες αυτές φάνηκε να έχουν. Τούτο επιβεβαιώνουν τόσο η δραστήρια συμμετοχή και πρωτοκαθεδρία τους σε όλα τα όργανα πολιτικής διακυβέρνησης της νεότερης Ελλάδας, όσο και η άθλια κατάσταση της οικονομίας της νεοϊδρυσμένης κοινωνίας, στην οποία οι δυνατότητες οικονομικού πλουτισμού πολύ απείχαν από το να απορ-

51. Όσον αφορά δε προσπάθειες που κατέβαλαν παραδοσιακές ηγετικές ομάδες να οικειοποιηθούν εκτάσεις γης, ορθότερο θα ήταν να αποδίδονταν στις συντονισμένες ενέργειές τους να επιτύχουν ιδιωτική πρόσβαση στα κοινωνικά περισεύματα. Σε τελευταία ανάλυση ήταν η δημοσιο-οικονομική τους στάση ο κύριος λόγος του γιατί οι παραδοσιακές τάξεις των γαιοκτημόνων χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες —υπό την προϋπόθεση της απαλλοτρίωσης και των αποζημιώσεων— αποδέχθηκαν την προωθημένη λύση της διανομής. Βλ. Γ. Δερτιλής, Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση 1880-1909, Αθήνα 1985, σελ. 120 και 126-128. Στο ίδιο θέμα βλ. Κ. Βεργόπουλος, Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα, Αθήνα 1975, σελ. 169.

Ο Γ. Δερτιλής αναφερόμενος επί του θέματος υποστηρίζει ότι «για πολλούς γαιοκτήμονες δε μέτραγε η μορφή αλλά η ουσία της οικονομικής δύναμης», για να συμπληρώσει πως ενώ αδεν επέμειναν πολύ να διατηρήσουν τον κυριαρχικό τους ρόλο με την ίδια μορφή που είχε παλαιότερα, επέμειναν όμως, και με αρκετή επιτυχία, να διατηρήσουν τα οικονομικά τους προνόμια, Γ. Δερτιλής, *ό.π.*, σελ. 126.

ρέουν από δραστηριότητες εμπορικού ή και βιοτεχνικού-βιομηχανικού χαρακτήρα⁵².

Η δημοσιο-οικονομική στάση μπορεί πραγματικά να κατανοηθεί εντός του παραπάνω πλαισίου, εφόσον ληφθούν υπόψη και τα εξής:

α. Το ελληνικό Κράτος υπήρξε ο μοναδικός σχεδόν νόμιμος καρπωτής της παραγόμενης γαιοπροσόδου, εφόσον υπήρξε ο νόμιμος ιδιοκτήτης των εθνικών γαιών. Εκτός αυτού υπήρξε και ο αποκλειστικός αποδέκτης και διαχειριστής των λεγόμενων δανείων της Ανεξαρτησίας, δηλαδή των χρηματικών πιστώσεων που οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις ήδη από το 1824 άρχισαν να χορηγούν στο ελληνικό Κράτος. Αυτά αποτελούσαν όχι μόνον τους «κυριότερους πόρους του Δημοσίου», αλλά —μαζί με τις άδηλες εισαγωγές χρημάτων της ελληνικής ομογένειας— και τους εν γένει ρευστούς πόρους του νεοϊδρυομένου Βασιλείου⁵³.

β. Οι οικονομικές δραστηριότητες ορθολογικού χαρακτήρα υπήρξαν στην ελληνική κοινωνία εξαιρετικά περιορισμένες, στην καλύτερη δε περίπτωση ευκαιριακές.

γ. Με την εκδίωξη των Οθωμανών και την απελευθέρωση ενός μέρους του ελλαδικού χώρου από την οθωμανική κυριαρχία έχασαν οι παραδοσιακοί φορείς της εξουσίας —έτσι όπως αυτοί είχαν αναδειχθεί μέσα από το κοινοτικό σύστημα οργάνωσης των κατακτημένων περιοχών και από το οθωμανικό δημοσιο-οικονομικό σύστημα— τα νομιμοποιητικά ερείσματα της πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής τους εξουσίας. Ιδιαίτερα επισφαλής κατέστη η διευθυντική τους θέση μέσω του εκσυγχρονιστικού συγκεντρωτισμού που επιχειρήθηκε, και ο οποίος, συν

52. Δ. Βερναρδάκης, *Καποδίστριας και Όθων*, Αθήνα 1970, σελ. 71. Επίσης Γ. Δερτιλής, *Το ζήτημα των Τραπεζών*, Αθήνα 1980, σελ. 3. Κ. Τσουκαλάς, *ό.π.*, σελ. 233.

53. Ε. About, *Η Ελλάδα του Όθωνος*, Αθήνα χ.χ., σελ. 201. Κ. Τσουκαλάς, *ό.π.*, σελ. 284. Επίσης Κ. Βεργόπουλος, *Κράτος και οικονομική πολιτική στο 19ο αιώνα*, Αθήνα 1978, σελ. 141.

τοις άλλους, προέβλεψε ιδιαίτερα μέτρα που αφορούσαν στον εξορθολογισμό της οικονομικής λειτουργίας και πιο συγκεκριμένα της δημοσιο-οικονομικής φορολογικής ιδιοποίησης, προϋπέθεταν δε την απομάκρυνση του ιδιωτικού προεστικού και στρατιωτικού παράγοντα από τις φορολογικές και φοροεισπρακτικές διαδικασίες. Το κρατικό μόρφωμα που πρόβαλε μετά το λεγόμενο συνταγματικό κίνημα του 1843 αναβίωσε τα στοιχεία της διοικητικής και πολιτικής συμμετοχής των παραδοσιακών ηγετικών δυνάμεων στο νεοελληνικό πολιτικό σύστημα της περιόδου της συγκρότησής του. Αυτό αποτέλεσε την προϋπόθεση τόσο για την συμμετοχή τους στους μηχανισμούς οικονομικής εκμετάλλευσης και ιδιοποίησης όσο και για την πρόσβασή τους στα δημοσιο-οικονομικά εισοδήματα του Κράτους.

Κλείνοντας θα ήθελα να προσθέσω τα εξής:

Οι διαδικασίες δημιουργίας κεντρικής και ενιαίας διοίκησης όχι μόνο δεν έγινε δυνατό να θέσουν στο περιθώριο των πολιτικών, διοικητικών κλπ. εξελίξεων τους φορείς της προεστικής και τοπικής εξουσίας, αλλά αυτοί συνέχιζαν καθόλη την περίοδο της κρατικής συγκρότησης να κυβερνούν, να διοικούν και να ιδιοποιούνται ένα σημαντικό μέρος του κοινωνικού προϊόντος⁵⁴. Αυτή τους η ιδιοποιητική δραστηριότητα πραγματοποιήθηκε κατά ένα μεγάλο μέρος εξω-παραγωγικά, ακριβώς στη βάση της άσκησης διοικητικών-γραφειοκρατικών λειτουργιών, όπως και μέσω της ολοένα και εντατικότερης συμμετοχής τους στην κρατική μηχανή.

Μέσα στο πλαίσιο αυτό, όπως παρουσιάστηκε πιο πάνω, είναι δυνατό να κατανοηθεί η «φιλοσυνταγματική» στάση των παραδοσιακών ηγετικών ομάδων της περιόδου στην οποία ανα-

54. Από στοιχεία του Κ. Τσουκαλά συνάγεται ότι οι κρατικές δαπάνες, οι οποίες σημειωτέον στην πλειοψηφία τους υπήρξαν μισθολογικές δαπάνες, απορροφούσαν περίπου 30% του εθνικού προϊόντος. Κ. Τσουκαλάς, *ό.π.*, σελ. 76 και 84 - Πίνακας XV, XVIII.

*ΤΑ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
Η ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ Η ΕΥΡΩΠΗ*

ΑΘΗΝΑ 23 - 27 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1989

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ, ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ

ΚΑΙ ΤΥΠΩΘΗΚΕ

ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ

Ε. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ — Α. ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ Ο.Ε.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ 39 - ΚΑΛΛΙΘΕΑ

ΤΗΛ. 92 38 933 - 93 45 204

ΤΟ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟ 1994

ΓΙΑ ΤΟ ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ: ΜΑΡΙΑ ΓΑΡΔΕΛΗ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΗΛΙΑΣ ΚΑΤΣΟΥΛΗΣ - ΘΑΝΟΣ ΛΙΠΟΒΑΤΣ